

METODOLOGIJA ETNOGRAFSKEGA RAZISKOVANJA MIGRACIJSKIH IN TRANSNACIONALNIH PROCESOV

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Mednarodne in transnacionalne migracije ter druge oblike človeške mobilnosti so v zadnjih desetletjih postale pomemben globalni pojav, morda predstavljajo celo »transnacionalno revolucijo« (Castles in Miller 2003). Sodobne raziskave človeške mobilnosti težijo k izrazito interdisciplinarnim pristopom, kjer pa imata etnologija in antropologija s svojim specifičnim pogledom in metodo pomembno vlogo, saj omogočata razumevanje migracij in transnacionalnih povezav skozi optiko posameznikovih izkustev. Avtor v pričujočem članku predstavlja premislek o metodoloških vprašanjih etnografskega raziskovanja mobilnosti in transnacionalnosti, organizaciji raziskav, metodoloških orodij in nekaterih novih (in novih starih) konceptih, uporabnih za antropološko preučevanje migracijskih procesov in transnacionalnih povezav.

Ključne besede: migracije, transnacionalnost, etnografija, metodologija, mobilnost

Abstract: International and transnational migrations and other forms of human mobility that have been taking place during the last decades have become an important global phenomenon – and may even denote a »transnational revolution« (Castles and Miller 2003). Recent studies of human mobility promote an interdisciplinary approach in which ethnology and anthropology play an important role. Their unique specific methods and points of view give an insight into migrations and transnational connections from the position of individual experience. Presented are some reflections on methodological issues of ethnographic research of mobility and transnationality; research organization; methodological tools; and certain new (as well as »new old«) concepts applicable to anthropological research of migration processes and transnational connections.

Key Words: migration, transnationality, ethnography, methodology, mobility

V uvodnem poglavju monografije *Transnational Connections: Culture, People, Places* je Hannerz opozoril na sicer splošno znano dejstvo, da sodobni svet globalnih povezav ni več takšen, kakršen je bil včasih. To spoznanje je za antropologijo pomenilo dokončno izgubo udobne samoumevnosti v osmišljanju raziskovanja čimbolj nedotaknjenih in izoliranih lokalnosti po svetu ali doma z namenom odkrivanja čistih, esencialnih ali prvobitnih kulturnih prvin etničnih skupin ali narodov. Takšen kulturni esencializem je na nek način zavrnil že Leach, ko je funkcionalistično metodološko predpostavko, da so ljudstva logično in statično razporejena v prostoru in imajo jasne meje, označil celo za »akademsko fikcijo« (1954: 290). In čeprav se nekateri raziskovalci občasno še prepričujejo o smislu odkrivanja kulturne posebnosti, pristnosti in avtentičnosti, je danes jasno, da družbe niso statične, temveč medsebojno povezane. Povsod lahko naletimo na sledove učinkov (po)kolonializma ter vplive globalnih in transnacionalnih tokov ljudi, tehnologij, dobrin, predstav, kapitala, itd., oziroma opažamo vpetosti posameznikov ter konkretnih socialnih in kulturnih pojavov v »svetovni sistem« (glej Marcus 1995). »Zdaj je čas, ko transnacionalne povezave postajajo vse bolj raznolike in vseprisotne ter prinašajo male ali velike posledice za življenje ljudi in za kulturo« (Hannerz 1996: 4).

Zgornje spoznanje simptomatično nakazuje pomemben paradigmatični in epistemološki premik v antropologiji, ki ga Muršič povezuje z novo paradigmo antropologije prostora (2006), kate-re pomemben del so tudi »analize transnacionalnih in globalnih tokov ter opisov njihovega sledenja« (Muršič 2006: 49). Teoretski in epistemološki premislek se je začel z refleksijo lastne teoretske pozicije sredi osemdesetih let 20. stoletja – v veliki meri jo je sprožil zbornik *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, ki sta ga uredila James Clifford in George E. Marcus (1986) – pozneje pa so na ta premik močno vplivale razi-

skave človeške mobilnosti in transnacionalnih povezav. Transnacionalna antropologija je zahtevala tudi metodološke spremembe ter spremembe v sami organizaciji antropoloških (etnografskih) raziskav – predvsem, a ne izključno, tistih, ki obravnavajo primere mobilnosti, migracij in transnacionalnih povezav.

Ljudje se premikamo z najrazličnejšimi motivi, pričakovanji in predstavami ter redno prečkamo politične, geografske, socialne in kulturne meje. Mobilnosti, migracije in transnacionalne povezave so v devetdesetih letih 20. stoletja postali pogosti predmeti antropoloških raziskav, zato je več avtorjev začelo opozarjati na to, da antropologija potrebuje nove ključne pojme, koncepte, kategorije in metodološka orodja za razumevanje tovrstnih pojavov (glej npr. Hannerz 1996; 1997; Kearney 1995; Marcus 1995).

Ko sem se pri raziskavi transnacionalnih migracij med Argentino in Slovenijo (glej Repič 2006) sam soočil z metodološkimi dilemami razumevanja mobilnosti in njenih socialnih ter kulturnih učinkov, se nisem mogel izogniti tudi vprašanju o tem, kakšne so torej možnosti, zadrege in tudi prednosti etnološke in antropološke discipline pri raziskovanju, opisovanju in razumevanju konkretnih socialnih in kulturnih oblik, ki jih sooblikujejo »globalni kulturni tokovi« (Appadurai 1996), migracijski procesi in transnacionalne povezave. Kompleksnosti, ki spremljajo migracije, slovensko »izseljenstvo«, razpetost med različnima socialnima svetovoma ter oblikovanje diaspore in transnacionalnih identitet, preprosto nisem mogel zaobjeti s klasičnim etnografskim pristopom, ki je poudarjal preučevanje lokalnosti. Obenem pa nisem želel zdrsniti v pretirano razglabljanje v smislu kulturnih študij ali omejevanje na makroraven razumevanja migracij, saj menim, da je etnografska perspektiva, ki temelji na razumevanju posameznikovih izkustev, primerjalna prednost discipline in včasih v raziskavah migracij še vedno premalo izkoriščena.

Sodobne raziskave migracij močno težijo k interdisciplinarnim

* Dr. Jaka Repič, asistent na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: jaka.repic@guest.arnes.si

pristopom, a kljub temu ima antropologija pri teh vprašanih pomembno vlogo, saj s specifičnim pogledom in metodo migracije obravnava skozi perspektivo posameznikov in njihovih konkretnih izkustev. Obenem pa specifični (translokalni) kontekst zahteva premislek o metodoloških vprašanih etnografskega raziskovanja mobilnosti in transnacionalnosti in nekaterih novih (in novih starih) konceptih, ki ga pogosto spremlja tudi delni odmik od klasičnih raziskovalnih in analitičnih pristopov. Ta članek je namenjen kratkemu pregledu nekaterih ključnih teoretskih konceptov in metodoloških orodij za antropološko preučevanje migracijskih procesov in transnacionalnih povezav.

Lokalno, globalno, transnacionalno: dinamične perspektive prostora

O prostoru v antropologiji ali razsrediščenosti sodobnega sveta V zadnjih dveh desetletjih so se v antropologiji uveljavile nove dinamične konceptualizacije lokalnih, globalnih, transnacionalnih, virtualnih, medijskih in drugih prostorov ter celo »brezkrajev« (Augé 1995), ki vsebujejo dimenzijo človeškega izkustva in opozarjajo na človeško aktivno vlogo – agencijo ali tvornost – pri konstrukciji prostorov. Te paradigmatične spremembe predstavljajo kar »prostorski obrat« (van Loon 2002), ki pa presega le vprašanja prostora, saj ponovno odpira stara vprašanja odnosa med agencijo in determinizmom, presega pa tudi klasična pojmovanja odnosa med skupnostjo, prostorom (teritorijem), kulturo in identiteto. Prek temeljne kritike antropologije je postalo jasno, da etnografsko raziskovanje majhnih zaključenih in zamejenih skupnosti ali lokalnosti izhaja iz konceptualizacije sveta, organiziranega med centre in odvisne periferije, kar je upravičevalo legitimnost imperializma in kolonializma (prim. Gupta in Ferguson 1997a, 1997b).

Antropologija se je sprva uveljavila kot disciplina z regionalnim pristopom in je prostor razumela skozi dialektiko razmerij med centri in odvisnimi periferijami oziroma kot mozaik neštetihi bolj ali manj ločenih samostojnih in zamejenih lokalnih enot. Paradigmatični premiki h globalnemu pojmovanju sveta (ali raje svetovnega sistema) je predstavljalo Wallersteinovo delo *The Modern World System* (1974). Njegova teorija svetovnega sistema je namreč zavrnila dualistično, evklidsko razumevanje sveta v smislu hierarhično urejenih centrov in periferij, ki jih ločijo jasne meje, ter je pozornost obrnila k »večdimenzionalnemu globalnemu prostoru z nezamejenimi, pogosto pa tudi prekinjenimi in medsebojno prekrivajočimi se pod-prostori« (Kearney 1995: 549). Kritike teritorializacije in esencializacije kulture¹ – v smislu sveta ločenih ljudstev, v katerem naj bi vsaka skupina lastno kulturo razvila v relativni izolaciji – so bile prisotne že dlje časa (npr. Leach 1954: 290; Barth 1969b: 11), a šele z raziskovanjem interakcij med posamezniki in med različnimi skupinami, pozneje pa tudi globalnih tokov in transnacionalnih povezav, je antropologija uspela oblikovati novo, bolj dinamično perspektivo prostora, družbe in kulture (Hannerz 1997: 3). V antropološki disciplini se je v devetdesetih letih 20. stoletja pojavila povečana težnja po raziskovanju procesov globalnih sprememb in

soodvisnosti. Tudi pri sodobnih analizah migracijskih procesov so v ospredju zlasti raziskave transnacionalnih povezav oziroma sočasne vpetosti posameznikov v socialne in politične prostore različnih nacionalnih držav (glej npr. Repič 2006, 2008). V devetdesetih letih 20. stoletja so se pojavili različni modeli kompleksne prepletenosti sveta, večina pa zajema nekakšno dinamično konceptualizacijo prostora. Deleuze in Guattari (1990) sta svet primerjala z rizomom, ki predstavlja nekakšen razsrediščen mrežni sistem, ki vsako točko povezuje z vsako drugo točko sistema (glej tudi Kearney 1995: 558; Muršič 2000: 472). Ta model pa obenem implicira odtujenost, odsotnost »korenin« v življenju ljudi in (ne)vpetost posameznikov v socialne skupine. Sodobni, globalno vzajemno povezani svet je Hannerz opredelil kot »globalno ekumeno«, ki opisuje »vzajemno povezanost sveta z interakcijami, izmenjavami in s soodvisnim razvojem, ki nenazadnje zadevajo tudi organizacijo kulture« (Hannerz 1996: 7). Obenem je poudaril, da to ne pomeni, da je svet postal velika »globalna vas«, kot ga je nesrečno poimenoval McLuhan (1992), saj globalna povezanost ne pomeni tudi velike skupnosti, homogenosti ali neposrednih recipročnih odnosov. Z globalizacijo lahko sicer opišemo prav vsak pojav, ki kakorkoli presega državne meje, a je termin prav zaradi svoje širine in nedoločenosti tudi omejeno uporaben.

Z globalizacijo označujemo socialne, ekonomske, kulturne in demografske procese, ki se odvijajo v posameznih nacionalnih državah, a jih obenem tudi presegajo, zato omejena obravnava lokalnih procesov, identitet in analitičnih enot obrodi nepopolno razumevanje lokalnega (Kearney 1995: 548).

Appadurai je sicer poudaril velik pomen globalizacije na sodobne spremembe v svetu, a je termin omejil zlasti na kapitalne tokove, ki delujejo na globalni ravni in nadomeščajo prejšnje imperialne in kolonialne vzorce odnosov (1999: 229). Kapitalni tokovi pa so le ena vrsta mimobežnih globalnih kulturnih tokov, ki sicer še zdaleč niso odvisni le od ekonomskih in političnih kontekstov (glej Appadurai 1990, 1996). Prepletenost sodobnega sveta je opisal kot »interaktivni sistem« (Appadurai 1996: 27), ki ga zaznamujeta »translokalnost« ter »disjunkcija« ali mimobežnost globalnih kulturnih tokov, ki zajemajo tokove ljudi, stvari, podob in predstav, diskurzov, kapitala, ideologij, tehnologij, medijev, itd. Bistvo razsrediščenosti je zajel z opredelitvijo mimobežnosti teh tokov, saj imajo »različne hitrosti, osi, začetke in konce ter različne odnose do institucionalnih struktur v različnih regijah, državah ali družbah« (Appadurai 1999: 230–231).

Za preučevanje takšnega razsrediščenega svetovnega sistema je predlagal rabo dinamičnih prostorsko-kulturnih kategorij ali 'krajini' (*scapes*), ki opisujejo globalne kulturno-ekonomske mimobežne in razhajajoče tokove (Appadurai 1996). Razdelil jih je na etnokrajine, tehnične krajine, finančne krajine, medijske krajine in idejne krajine, pri tem, da so vse omenjene kategorije med seboj neločljivo povezane. Za to razpravo so najpomembnejše etnokrajine, ki zajemajo ljudi, vključene v tokove migracij in drugih vrst mobilnosti. To so turisti, migranti, begunci, izgnanci, delavci, itd. Ta model je zanimiv zato, ker zelo jasno povezuje različne vrste tokov, obenem pa relativizira vlogo nacionalnih držav. Posamezniki, ki se selijo, s seboj prenašajo različne kulturne predstave, vzorce, kapital, vplive, znanja, itd. Sočasno s premikanjem ljudi ali celo brez njih se premikajo tudi idejni,

¹ Antropologija je uveljavila teritorializacijo kulture, kulturnih posebnosti in razlik ter opisovanja kulturnega bogastva in raznovrstnosti človeštva v ločenih, lokaliziranih in prostorsko zamejenih skupinah, kar se je odražalo tudi v etnografiji (Gupta in Ferguson 1997c, 1997d).

tehnoški, finančni in drugi tokovi. Kategorije krajin presegajo dvopolne opozicije, saj so spremenljivi »gradniki predstavnih svetov« (1996: 33).

Ključni del skupinskega, socialnega in vsakdanjega življenja je 'umišljanje' (*imagination*), to je zmožnost, ki ljudem omogoča, da se odločijo za migracijo, se uprejo državnemu nasilju, težijo k socialni reparaciji, ustvarijo nove oblike družbenih organizacij in sodelovanja, ki pogosto potekajo onkraj državnih meja (Appadurai 1999: 231).

V nasprotju z globalnimi procesi pa so transnacionalni tokovi, kakršne so tudi migracije, odvisni od nacionalnih prostorov in držav, pa čeprav segajo onkraj njihovih meja in so si pogosto navzkriž ravno z močjo držav. Kearney (1995: 548) jih je zato imenoval kar 'transdržavni pojavi' (*trans-statal*), kar pa zajema le njihovo politično dimenzijo. Temeljno vlogo v teh procesih ima namreč ravno nacionalna država, ki s svojimi aparati določa in oblikuje zaščito državnih meja, državljanstvo, zunanje politike, migracijske politike in podobno. Transnacionalni socialni pojavi so poleg migracij še mednarodne poslovne mreže, diaspore oziroma transnacionalne skupnosti emigrantov, ki ohranjajo stike z domovino, transnacionalne nevladne organizacije in politične aktivnosti, teroristične mreže, korporacije ali multinacionalke, umetnost, turizem, industrija seksa, itd. (glej Hannerz 1992: 46; Vertovec 2001b: 4). Čeprav je transnacionalnost povezana z državami in nacionalnostjo, pa jo že v svojem bistvu tudi presega, saj je »v smislu daljnosežnih mrežnih povezav obstajala že pred nacionalno državo« (Vertovec 1999: 447).²

Transnacionalna antropologija

V transnacionalni antropologiji je na eni strani opazno močno povečanje zanimanja za raziskovanje migracij, turizma, diaspor oziroma transnacionalnih skupnosti in identitet, pa tudi kulturnih tokov preko nacionalnih in socialnih meja, kar ponovno spodbuja ideje kulturne difuzije in hibridnosti v novih kontekstih. Mnogi avtorji (npr. Appadurai 1990, 1996; Kearney 1995; Hannerz 1998) razvoj transnacionalne antropologije povezujejo ravno s paradigmatiskim obratom, ki spreminja dožemanje prostora. Transnacionalne raziskave so v humanistiki in družboslovju močno spodbudile dodaten premislek o pojmovanju in razmerjih med lokalnim, nacionalnim, regionalnim in globalnim (Glick-Schiller 1997: 155). Lokalno in globalno je namreč vzajemno integrirano in povezano. Vsaka lokalnost je fizično, socialno in ideološko konstruirana, tako da ni dejstvo, temveč projekt (Appadurai 1999: 231; glej še 1996: 178–199), kar je treba upoštevati tudi pri metodoloških pristopih etnografskega raziskovanja migracij.

Migracije

Pri preučevanju migracijskih procesov je implicitno prisotno vprašanje razumevanja prostora in njegovega vpliva na posameznikovo identiteto. Medtem ko so raziskovalci v preteklosti predpostavljali implicitne deterministične povezave med člo-

vekom, kulturo in ozemljem (na primer nacionalno državo), pa je v devetdesetih letih 20. stoletja v antropologiji prevladalo spoznanje, da sveta ni več mogoče obravnavati kot skupka zamejenih lokalnih enot v globalnem mozaiku (Hannerz 1996: 4; 1998: 236). V transnacionalni antropologiji klasično razumevanje kulture in lokalnosti ne zadošča, saj življenje posameznikov neprestano prehaja državne, socialne in druge meje, zato so v ospredje prišle raziskave transnacionalnih povezav oziroma sočasne vpetosti mobilnih posameznikov v socialne in politične prostore različnih nacionalnih držav (kritiko tega pristopa pa glej pri Friedman 2002). Skupine niso več strogo zgodovinsko determinirane, teritorializirane oziroma prostorsko zamejene in kulturno homogene. Različne oblike človeške mobilnosti, zlasti pa mednarodne ali transnacionalne migracije, so tako pomemben globalni pojav, da jih lahko imenujemo kar del »transnacionalne revolucije«, saj se povečujejo intenzivnost migracij, število migrantov in njihove poti, pa tudi raznolikost, kompleksnost in vzroki migracij (Castles in Miller 2003: 7–8).

Do uveljavitve koncepta transnacionalnosti je večina migracijskih raziskav temeljila na evklidskem razumevanju prostorov skozi hierarhično razdeljene odnose (na primer imperiji ali države in njihove kolonije, mesta in podeželje, razvite in nerazvite države, itd.). Temu je sledila tudi popularna ekonomsko sociološka migracijska teorija 'privlačenje in odbijanje' (*push/pull*), ki na podlagi analize objektivnih kulturnih, ekonomskih in političnih kontekstov opredeljuje vzroke množičnih migracijskih premikov, njihove smeri in obseg (Castles in Miller 2003: 22).³ Klinar je na primer migracije delil na kolonialne in pokolonialne, notranje in mednarodne, ekonomske in politične, trajne in občasne, organizirane in neorganizirane, prostovoljne in prisilne, itd. (1976: 32–49). V takšnih opredelitvah so migracije odvisne zlasti od ekonomskih, političnih in družbenih kontekstov, ki posameznike in skupine bodisi spodbudijo, prepričajo ali pa primorajo v selitev, a jih obenem zreducirajo v pasivne objekte, ki jih po svetu nosijo najrazličnejši (kapitalski) tokovi in vplivi kapitalističnega sistema in nacionalnih politik. Klasične migracijske raziskave so obravnavale demografska gibanja, socialne in ekonomske učinke migracij, načine adaptacij, asimilacij ali integracij v imigracijsko družbo ter politike in strategije vključevanja oziroma izključevanja (glej Vertovec 2001a: 574), obenem pa so nam bore malo povedale o samih posameznikih, njihovih izkustvih, praksah, vpetosti v svetovni sistem ter kulturnih in socialnih spremembah.

Transnacionalna migracija pa opisuje proces, pri katerem migranti oblikujejo simultano vključenost v več kot eno družbo oziroma oblikujejo »mnogovrstne vezi in interakcije, ki povezujejo ljudi /.../ onkraj meja nacionalnih držav« (Vertovec 1999: 447). To ne pomeni nujno, da sami fizično neprestano potujejo, temveč da so njihova življenja in vsakdanje prakse vpeta v različne socialne svetove in lokalnosti. Gibljejo se namreč v socialnem prostoru, ki prehaja socialne, politične in kulturne meje, prav tako pa njihove dejanske povezave in interakcije segajo onkraj teh meja (prim. Hannerz 1996: 6). Transnacionalni migranti ali

2 Večina avtorjev sicer uporablja pojem transnacionalizem (npr. Kearney 1995; Vertovec 2001a; Portes 1999), a je po mojem mnenju precej bolj smiselna raba pojma transnacionalnosti, saj ne gre za politični projekt (trans)nacionalizma, temveč za socialno in kulturno kategorijo (prim. Hannerz 1996, 1997).

3 Dejavniki migracij so lahko revščina, lakota, epidemije, naravne katastrofe, vojne, politična nestabilnost, diskriminacije in na drugi strani predstave o blagostanju, napredno gospodarstvo, različne možnosti (pridobitev zemlje, zaposlitev, študij ...), politična stabilnost, varnost, mir, itd.

transmigranti, kot sta jih označili Glick Schillerjeva in Bascheva, so »imigranti, katerih vsakdanje življenje je odvisno od mnogovrstnih in trajnih povezav onkraj nacionalnih meja, njihove identitete pa se oblikujejo v odnosu do več nacionalnih držav« (Glick Schiller in Basch 1995: 48).

Diaspore in transnacionalne identitete

Transnacionalni migranti oblikujejo skupnosti in diaspore, ki so gosto stkane socialne mreže in povezujejo ljudi v več državah (Portes 1997). Diaspore so pogosto izoblikovane na predpostavki, da njihove pripadnike povezuje neka vrsta skupne nacionalne ali religijske identitete, ki izhaja iz skupnega porekla, kulture ali jezika (Vertovec 2001a: 573). Diaspore zaznamujejo posebne »vrste zavesti« z »dvojnimi identifikacijami« (Vertovec 1999: 450). To so skupine migrantov, ki živijo na različnih krajih zunaj matične dežele, a ohranjajo spomin, vizijo in mite o domovini, se ne počutijo popolnoma asimilirane v imigrantsko družbo, vzdržujejo predstave ali mite o eventualni »vrnitvi« v domovino, se aktivno vključujejo v vzdrževanje ali obnovo domovine, njihovo skupinsko identiteto pa pomembno opredeljujejo stalni in nepretrgani odnosi z domovino – bodisi na dejanski ali simbolni ravni (glej Clifford 1997: 284; prim. Safran 1991).

Takšen primer je tudi slovenska skupnost v Argentini, kjer so bili med ključnimi razlogi za »ohranjanje« skupnosti poreklo (izvirna domovina) in podobne migracijske izkušnje, ki so jih s pomočjo socialnega spomina prenesli na mlajše generacije. Prav primer argentinskih Slovencev pa razkriva, da migranti in njihovi potomci niso preprosto ohranjali skupnosti, slovenske narodne identitete in kulture, temveč so jih rekonstruirali v migracijskem, transnacionalnem in urbanem kontekstu (glej Repič 2006, 2008). Ta način analize upošteva zgodovinsko in sociopolitično vzročnost preteklih migracij in sodobne (re)migracije, agencijo posameznikov in vlogo socialnega spomina pri potrjevanju porekla oziroma oblikovanju identitet.

Raziskave transnacionalnih migracij in diaspor pogosto obravnavajo obstojnost ali oblikovanje skupnosti, (ne)integracijo v okoliško družbo ter vprašanja identitet, pri katerih imata pomembno vlogo koncepta porekla in kulture. Ravno v migracijskih kontekstih so kulture »deteritorializirane«, iztrgane iz izvornih lokalnosti, a te lokalnosti prevzamejo pomembno simbolno vlogo reprezentacije porekla in kulture.

Kultura in učinki kulturalizma

V migracijskih kontekstih kultura, ali natančneje kulturne razlike, prevzamejo vlogo označevalcev kolektivne identitete, s tem pa postanejo tudi mehanizem za legitimacijo socialnega vključevanja in izključevanja. »Kultura je dimenzija človeškega diskurza, ki uporablja razlike, da oblikuje raznolika pojmovanja človeške identitete« (Appadurai 1996: 13). V takšnem pojmovanju kultura kot koncept »radikalne drugačnosti« (Keesing 1993) dobi novo dimenzijo, saj prevzame vlogo naturaliziranih razlik ali celo skupinske identitete, ki lahko temelji na še tako majhnih razlikah ter postane orodje za razločevanje človeških skupnosti (primerjaj Harrison 2008). Podobnosti in razlike pa so lahko le relacijske značilnosti in produkt mehanizma konstrukcije kulturnih razlik. Kot je pokazal že Barth (1969a), identiteta ne temelji na dejanskih razlikah, temveč na socialni organizaciji in simbolizaciji kulturnih razlik.

Migracije so proces poudarjenih medkulturnih interakcij, zato jih pogosto povezujemo z (multi)kulturalizmom v smislu razločevanja in označevanja ljudi in (narodnih, etničnih in religioznih) skupin na podlagi njihovih kultur. Multikulturalizem že v svojih temeljih pogojuje interakcije in vsebuje »intencionalno oblikovanje identitet« (Appadurai 1996: 15) ter politizacijo identitet na ravni nacionalnih držav. Takšen kulturalizem, ki je najbolj izražen ravno v migracijskih politikah, predstavlja kontinuiteto nacionalizma, etnocentričnosti, do neke mere celo prikritega rasizma (Stolcke 1995; Wikan 2002: 37; Hervik 2004).

Etnografski primeri transnacionalnih migrantov kažejo na metodološki nacionalizem in kulturalizem,⁴ a povsem relativizirajo primordialistično pozicijo razumevanja naroda, etničnosti in identitet, ki eksplicitno povezujejo človeka, kulturo in ozemlje – nacionalno državo. V luči takšnih primerov se za napačno izkaže implicitna predpostavka determiniranosti posameznikove identitete z ozemljem (na primer nacionalnost) ali s poreklom, kulturo in z jezikom (na primer etničnost oziroma narodnost). Globalni in transnacionalni tokovi ter medkulturne interakcije, ki naj bi v veliki meri omogočili kulturna mešanja, hibridne kulturne oblike in identitete ter različne neizključujoče pripadnosti, pa niso prinesli premika k univerzalizmu, temveč so v migracijskih kontekstih pogosto še bolj spodbudili nacionalistična čustva in politiko socialnega izključevanja (Stolcke 1995).

Metodološko izčiščenje etnografskega raziskovanja transnacionalnosti

Po hitrem pregledu teoretskih okvirov in zadreg raziskovanja mobilnosti, migracij in transnacionalnih povezav, povezanih z metodološkim nacionalizmom in kulturalizmom, zlasti pa z antropološkimi konceptualizacijami prostora ter razumevanjem vpetosti posameznikov in kulturnih pojavov v lokalne, globalne in transnacionalne prostore, pridemo do zadnjega vprašanja pričujočega prispevka. Kakšne so metodološke možnosti za etnografsko raziskovanje mobilnosti in transnacionalnosti, ko pa nam klasično etnografsko raziskovanje lokalnosti ne omogoča razumevanja vpetosti konkretnih pojavov v svetovni sistem? Zadnje poglavje članka je namenjeno premisleku o metodoloških vprašanjih etnografskega raziskovanja mobilnosti, migracijskih procesov in transnacionalnih povezav, možnostih organizacij takšnih raziskav ter slabostih in prednostih metodoloških orodij.

Kljub teoretskim zadregam discipline, ki izhajajo iz metodološkega nacionalizma in kulturalizma, esencializacije kulture in evklidskega razumevanja sveta kot sistema zamejenih in kulturno relativno nepovezanih lokalnosti, ima pri vprašanih migracij in transnacionalnosti, ki sicer predstavljajo izrazito interdisciplinarno raziskovalno polje, ravno antropologija s svojim specifičnim pogledom in etnografsko metodo pomembno vlogo. Antropološki pogled namreč omogoča razumevanje življenja posameznikov v kontekstu migracij in transnacionalnih povezav skozi optiko posameznikovih izkustev. Obenem pa se analitični pogled tu ne ustavi, saj ne moremo prezreti vprašanj, ki zadevajo kulturne spremembe, mešanja, identitetne procese, vlogo pore-

4 Metodološki nacionalizem in kulturalizem razumem kot predpostavko, da sta nacionalnost in kultura »naravno« stanje, kar se kaže v vztrajanju na metodološki predpostavki o nacionalni in kulturni determiniranosti posameznikov in pogosto nekritični rabi beih kategorij (prim. Wimmer in Glick Schiller 2002).

kla, socialni spomin, itd. Appadurai je vlogo etnografije razumel v obravnavanju lokalnosti kot živega izkustva v globaliziranem in deterritorializiranem svetu (Appadurai 1991: 196), Marcus pa v razumevanju vpetosti konkretnih posameznikov in kulturnih pojavov v širše kategorije, socialne mreže in svetovni sistem (1995: 112).

S stališča etnografije lahko transnacionalnost na prvi pogled deluje kot neoprijemljiva kategorija, a je ravno nasprotno – nahaja se namreč v življenju in izkustvih posameznikov, družin, različnih skupnosti in se jasno kaže skozi vsakdanje prakse in interakcije. Raziskovalna pozornost etnografov se usmerja k posameznikom, njihovim potem, izkušnjam in vsakdanjim translokalnim praksam. Za raziskavo takšnih vprašanj je Marcus (1995) predlagal etnografijo na več krajih oziroma t. i. 'večkrajevno etnografijo' (*multi-sited ethnography*). V svojem preglednem članku o etnografskem delu na več krajih ugotavlja, da je takšen metodološki pristop vse bolj popularen, saj s tem raziskovalci ostajajo zvesti etnografski metodi, obenem pa ta metoda ne izključuje globalnih in transnacionalnih kontekstov. Mobilna etnografija raziskuje kulturne oblike, ki segajo preko meja in povezujejo različne lokalnosti.

Klasično etnografsko raziskovalno delo je v socialni in kulturni antropologiji zajemalo zlasti dolgotrajno terensko opazovanje z udeležbo in delo na eni lokaciji. Omejevanje na eno lokacijo je postalo metodološko problematično, kar so začele presegati že urbane raziskave (Lewis 1968; Mitchell 1969; Erdentug in Colombijn 2002), nadaljevale raziskave socialnih in političnih meja (Wilson in Donnan 1994, 1998; Brumen 2000), prostora (Low 2003), transnacionalnih migracij (Glick Schiller, Basch in Szanton Blanc 1992; Olwig 1997, 2001), diaspor (Povrzanović 2004; Repič 2006), turizma, virtualnih prostorov (Escobar 1994; Castells 2003), tokov stvari (Appadurai 1988) in celo človeških organov (Sheper-Hughes 2000), medijev in popularne kulture, multinacionalnih organizacij, kulturnih sprememb, hibridnosti oziroma kreolizacije (Hannerz 1997), itd.⁵ Vse te usmeritve so vodile v nadgradnjo etnografske metode s poudarkom na narativni metodi, mrežni analizi (glej na primer Vertovec 1999), tekstualni analizi, analizi medijskih diskurzov in nenazadnje translokalni oziroma transnacionalni etnografiji.

Predmet preučevanja (skupnost, socialna mreža, posamezniki ali kulturni pojav kot produkt aktivnosti posameznikov na različnih lokacijah) je lahko razpršen po prostoru, kar pomeni, da so raziskave ne le večlokalne, temveč translokalne, saj so lokalnosti med seboj mrežno povezane (Hannerz 1998: 247). Takšna etnografija je strateško zasnovana v smislu medsebojnih primerjav in povezovanj specifičnih lokalnosti v sistemu. Lahko je izvedena celo na enem samem kraju, tako kot klasične etnografije, vendar s to razliko, da raziskuje mreže, povezave, prenose pomenov, dinamične tokove in druge translokalne pojave. Pomemben del etnografske raziskave je ravno razkrivanje teh translokalnih povezav in njihovih dejanskih učinkov.

Translokalne (transnacionalne) povezave najbolj razumemo, če jim sledimo z večkrajevno etnografijo. Z večkrajevno etnografijo preučujemo dinamične socialne in kulturne pojave, pri katerih nas bolj kot njihova konkretna manifestacija zanima njihova

vpetost v »svetovni sistem«, globalne in transnacionalne kulturne tokove ter socialne mreže posameznikov. To ne pomeni, da mora etnografija obravnavati svetovni sistem kot celoto. Obenem pa je vsaka etnografija kulturnih oblik v svetovnem sistemu tudi etnografija svetovnega sistema. Tisto, kar je v etnografiji globalnega, je »pojavnajajoča dimenzija povezav med kraji v etnografiji na različnih krajih« (Marcus 1995: 99).

Takšna antropološka raziskava je strukturirana okoli povezav in stikov ljudi na različnih lokacijah ter sledi ljudem in njihovim potem (migracijam, diasporam, transnacionalnim povezavam), stvarim (dobrinam, darovom, denarju, umetninam, intelektualni lastnini, itd.), metaforam (simbolom, podobam, političnemu, javnemu in medijskemu diskurzu), zgodbam (pripovedim vsakdanjih izkustev, socialnim spominom, biografijam) ter konfliktom (Marcus 1995: 106–110).

Z razširjeno konceptualizacijo antropoloških lokalnosti, raziskavami migracij, mobilnosti in transnacionalnih povezav ter z večkrajevno etnografijo se je antropologija sicer delno odmaknila od klasičnih raziskovalnih in analitičnih orodij, dejansko pa je ohranila bistvo etnografske metode in s tem specifičnega antropološkega pogleda. Antropologija je s premislekom o novih in novih starih konceptih ter z različnimi modeli – Appadurajevimi kategorijami krajin, transnacionalnostjo, zlasti pa z večkrajevno etnografijo – svojo metodologijo zaenkrat uspešno prilagodila izzivom sodobnosti in celo vstopila v prej neslutena raziskovalna področja.

Viri in literatura

- APPADURAI, Arjun: *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. New York in Cambridge: Cambridge University, 1988.
- APPADURAI, Arjun: Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. *Public Culture* 2(2), 1990, 1–23.
- APPADURAI, Arjun: Global Ethnospaces: Notes and Queries for a Transnational Anthropology. V: R. Fox (ur.), *Recapturing Anthropology*. Santa Fe NM: School of American Research Press, 1991, 191–210.
- APPADURAI, Arjun: *Modernity at Large*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- APPADURAI, Arjun: Globalization and research imagination. *International Social Science Journal* 51(160), 1999, 229–238.
- AUGÉ, Marc: *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London in New York: Verso, 1995.
- BARTH, Fredrik (ur.): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Bergen in Oslo: Universitets Forlaget; London: Allen & Unwin, 1969a.
- BARTH, Fredrik: Introduction. V: Fredrik Barth (ur.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Bergen in Oslo: Universitets Forlaget; London: Allen & Unwin, 1969b, 9–38.
- BRUMEN, Borut: *Sv. Peter in njegovi časi: socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sveti Peter*. Ljubljana: Založba / *cf., oranžna zbirka, 2000.
- CASTELLS, Manuel: *The Rise of Network Society*. Oxford: Blackwell, 2003.
- CASTLES, Stephen in Mark J. Miller: *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 3. izdaja. Hampshire in New York: Palgrave MacMillan, 2003.
- CLIFFORD James: Diasporas. V: Montserrat Guibernau in Jon Rex (ur.), *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge, Oxford in Malden: Polity Press, 1997, 283–290.
- CLIFFORD, James in George E. Marcus (ur.): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 1986.

⁵ Naštete reference niso nujno ključna dela, temveč le primeri takšnih raziskav.

- DELEUZE, Gilles in Felix Guatari: Rizom. *Književna kritika: časopis za književna i estetička pitanja* 21(1), 1990, 7–26.
- ERDENTUG, Aygen in Freek Colombijn (ur.): *Urban Ethnic Encounters: The Spatial Consequences*. London: Routledge, 2002.
- ESCOBAR, Arturo: Welcome to Cyberia. *Current Anthropology* 35(3), 1994, 211–231.
- FRIEDMAN, Jonathan: From Roots to Routes: Tropes for Trippers. *Anthropological Theory* 2(1), 2002, 21–36.
- GLICK SCHILLER, Nina: The Situation of Transnational Studies. *Identities* 4(2), 1997, 155–166.
- GLICK SCHILLER, Nina, Linda Basch in Cristina Szanton Blanc (ur.): *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*. New York: New York Academy of Sciences, 1992.
- GLICK SCHILLER, Nina in Linda Basch: From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly* 68(1), 1995, 48–63.
- GUPTA, Akhil in James Ferguson (ur.): *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 1997a.
- GUPTA, Akhil in James Ferguson (ur.): *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham in London: Duke University Press, 1997b.
- GUPTA, Akhil in James Ferguson: Beyond »Culture«: Space, Identity, and the Politics of Difference. V: Akhil Gupta in James Ferguson (ur.), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham in London: Duke University Press, 1997c, 33–51.
- GUPTA, Akhil in James Ferguson: Discipline and Practice: »The Field« as Site, Method and Location of Anthropology. V: Akhil Gupta in James Ferguson (ur.), *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 1997d, 1–46.
- HANNERZ, Ulf: *Cultural Complexity: Studies in the Cultural Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press, 1992.
- HANNERZ, Ulf: *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London in New York: Routledge, 1996.
- HANNERZ, Ulf: Flows, Boundaries and Hybrids: Keywords in Transnational Anthropology, www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/hannerz.pdf, 1997.
- HANNERZ, Ulf: Transnational Research. V: H. Russell Bernard (ur.), *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Walnut Creek, Lanham, New York in Oxford: Altamira Press, 1998, 235–256.
- HARRISON, Simon: *Fracturing Resemblances: Identity and Mimetic Conflict in Melanesia and the West*. London in New York: Berghahn, 2008.
- HERVIK, Peter: Anthropological Perspectives on the New Racism in Europe. *Ethnos* 69(2), 2004, 149–155.
- KEARNEY, Michael: The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism. *Annual Review of Anthropology* 24, 1995, 547–565.
- KEESING, Roger M.: Ponovno o teorijah kulture. *Antropološki zvezki* 3, 1993, 23–32.
- KLINAR, Peter: *Mednarodne migracije: sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi*. Maribor: Obzorja, 1976.
- LEACH, Edmund: *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*. London: Athlone, 1954.
- LEWIS, Oscar: *La Vida: a Puerto Rican Family in the Culture of Poverty – San Juan and New York*. New York: Vintage books, 1968.
- LOON, van Joost: Social Spatialization and Everyday Life. *Space and Culture* 5(2), 2002, 88–95.
- LOW, Setha M. in Denise Lawrence-Zúniga (ur.): *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell, 2003.
- MARCUS, George E.: Ethnography in/of the World System: the Emergence of Multi-sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24, 1995, 95–117.
- MCLUHAN, Marshal: *The Global Village*. New York in Oxford: Oxford University Press, 1992.
- MITCHELL, J. Clyde: *Social Networks in Urban Situations*. Manchester: Manchester University Press, 1969.
- MURŠIČ, Rajko: *Trate naše in vaše mladosti: zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ceršak: Subkulturni azil, 2000.
- MURŠIČ, Rajko: Nova paradigma antropologije prostora: prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46(3/4), 2006, 48–54.
- OLWIG, Karen Fog: Sustaining a Home in a Deterritorialized World. V: Karen Fog Olwig in Kirsten Hastrup (ur.), *Siting Culture: The Shifting of Anthropological Knowledge*. London in New York: Routledge, 1997, 17–38.
- OLWIG, Karen Fog: New York as a Locality in a Global Family Network. V: Nancy Foner (ur.), *Islands in the City: West Indian Migration to New York*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 2001, 142–160.
- PORTES, Alejandro: Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities. *International Migration Review* 31(4), 1997, 799–825.
- PORTES, Alejandro: The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies* 22(2), 1999, 217–237.
- POVRZANOVIĆ Frykman, Maja: Transnational Perspective in Ethnology: From »Ethnic« to »Diasporic« Communities. V: Maja Povržanović Frykman (ur.), *Transnational Spaces: Disciplinary Perspectives*. Imer: Malmö University, 2004, 77–100.
- REPIČ, Jaka: »Po sledovih korenin«: *Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2006.
- REPIČ, Jaka: Shifting Homes and Identities: Being Slovenian in Argentina and Argentinean in Slovenia. V: Jaka Repič, Alenka Bartulović in Katarina Sajovec Altshul (ur.), *MESS and RAMSES II. Vol. 7, Mediterranean Ethnological Summer School*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2008, 169–185.
- SAFRAN, Wiliam: Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora* 1(1), 1991, 83–99.
- SHEPER-HUGHES, Nancy: The Global Traffic in Human Organs. *Current Anthropology* 41(2), 2000, 191–211.
- STOLCKE, Verena: Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe. *Current Anthropology* 36(1), 1995, 1–24.
- VERTOVEC, Stephen: Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 22(2), 1999, 447–462.
- VERTOVEC, Stephen: Transnationalism and Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(4), 2001a, 573–582.
- VERTOVEC, Stephen: Transnational Social Formations: Towards Conceptual Cross-fertilization, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/Vertovec2.pdf>, 2001b.
- WALLERSTEIN, Imanuel: *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteen-Century*. New York, London in San Francisco: Academic Press, 1974.
- WIKAN, Unni: *Generous Betrayal: Politics of Culture in the New Europe*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- WILSON, Thomas M. in Hastings Donnan (ur.): *Border Approaches: Anthropological Perspectives on Frontiers*. Lanham: University Press of America, 1994.
- WILSON, Thomas M. in Hastings Donnan (ur.): *Border Identities: Nation and State At International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- WIMMER Andreas in Nina Glick Schiller: Methodological Nationalism and beyond: Nation-state Building, Migration and the Social Sciences. *Global Networks* 2(4), 2002, 301–334.

The Methodology of Ethnographic Research of Migration and Transnational Processes

In the Introduction of his work *Transnational Connections: Culture, People, Places* Ulf Hannerz strongly emphasizes a generally well-known fact that the current world of global connections is different than it was in the past. Since mobility, global cultural currents, and transnational connections have increased an interest in cultural and social dynamics, in identity processes, in cultural changes, and in hybridity these are among the central issues explored by anthropology. Studies of different kinds of human mobility, particularly of migrations and transnational connections, have in the late 1980s, and particularly in the 1990s, become a very significant (and frequent) subject of anthropological research; however, they generally lacked solid theoretical foundations.

It was because of this that a number of authors started to suggest that in order to study such phenomena anthropology needs to alter its research methods and introduce some new (and »new old«) concepts. This, in turn, calls for a reexamination of the organization of anthropological studies, particularly (but not exclusively) those dealing with mobility, migrations, and transnational connections. Some ethnographic studies of mobility and transnationality have partly abandoned classical research and analytical methods. George E. Marcus suggests that these phenomena cannot be studied in only one location on the grounds that a sole manifestation of a certain phenomenon is much less interesting than its interaction with the »world system«, global currents, transnational connections, and social networks. He proposed ethnographic research in several places, which, of course, can become much more complex than classical localized ethnography. A similar model was proposed by Arjun Appadurai who used the concept of landscapes to describe the extent of global cultural currents.

Modern migrations and global and transnational currents represent an important segment of human mobility. In the past, migrations depended upon socioeconomic regulations of nation states and the related global processes such as (post)colonialism. Modern migrations are much more transnational. They represent global mobility of people that depends upon global inequality of capital and of economy and sociopolitical relations among nation states. This mobility is connected with the question of identities, citizenship, nationality, culture, migration policies, integration, multiculturalism, social exclusion, and so on. International and transnational migrations and other forms of human mobility that have been taking place during the last few decades have become an important global phenomenon – and may even denote a »transnational revolution« (Castles and Miller 2003).

While he was doing research of transnational connections between Argentina and Slovenia and their impact upon the process of identity the author of this article was forced to reexamine certain methodological issues. This text presents certain theoretical concepts and methodological approaches that can be used in anthropological research of migration processes and transnational currents, and some key authors who have explored these issues.

